

Ю.Я. Рассмакін *

ГРУНТОВИЙ МОГИЛЬНИК НА о. ВІНОГРАДНОМУ: СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ

Публікуються матеріали ґрунтового могильника на о. Виноградний в порожистій частині Дніпра (розкопки 1929—30 рр.). Автор намагається визначити хронологію поховань двох поховальних традицій, зокрема, визначити поховання доби енеоліту.

Ключові слова: о. Виноградний, ґрунтовий могильник, хронологія, поховання доби неоліту, енеоліту та доби бронзи.

Вступ

У контексті вивчення археологічних пам'яток півострова Ігрень, зокрема, могильника Ігрень 8, який є ключовим для порівняльного аналізу інших енеолітичних ґрунтових могильників регіону, важливо проаналізувати значно більший, але аналогічний за складом поховань могильник на о. Виноградному (Лантухівському). Він був досліджений А.В. Добровольським у 1929—1930 рр., але досі залишається для фахівців маловідомою неопублікованою пам'яткою. Тому вся інформація про поховання буде базуватися на підставі двох рукописних щоденників автора розкопок, з наданими в них схематичними малюнками окремих поховань в межах квадратів, в яких вони знаходилися, та малюнками речей (Добровольський 1929; 1930). Крім загального плану розкопок із нанесеними на ньому похованнями, креслення окремих поховань у звітах відсутні, але майже всі вони представлені на скляних негативах, які автору статті вдалося сканувати, і більшість з них представити.

Острів знаходився ближче до правого берега Дніпра, як зазначає А.В. Добровольський, приблизно в 150 м від останнього, між порогами Лишний та Вільний. Навпроти півден-

ного кінця острова знаходилася тодішня слобідка Привольне (Чернявського) (рис. 1) (детально про острів див.: Яворницький 1989, с. 96—97). У північній частині острів закінчується високою скелею, а у південно-східній частині розміщувалося багат шарове поселення, на якому і був відкритий могильник. Стратиграфію А.В. Добровольський описує наступним чином: в основі лежав гранітний масив; над ним — жовтий пісок, позначений як шар Г; вище знаходився жовто-бурий пісок (шар В), на якому відмічався ще тонкий шар червонувато-жовтого піску, над яким залягав бурий або червоно-бурий пісок (шар Б), і, нарешті, завершав стратиграфію зверху сірий пісок (шар А). На поверхні знаходилося багато каміння, а у розрізі берега можна було спостерігати почергові прошарки мушель «Poludino» та «Unio»¹ (Добровольський 1929, с. 2).

У шарі жовтого піску (шар Г) знахідок не було, а від жовто-бурого шару В було започатковано відлік штиків: власне, жовто-бурий був нульовим, наступний бурий шар Б починався зі штика I, і далі наверх йшли штики II, III, IV, тобто, у зворотньому напрямку. Описуючи поховання А.В. Добровольський вказував на квадрат, глибину та шар і штик їхнього залягання, але практично неможливо ототожнити поховання з конкретними культурними шарами, оскільки останні також чітко не виділені. Часто індикаторами були прошарки мушель, які поховання або прорізували, або ж залягали під ними².

¹ В архівних матеріалах відсутній план розкопок, позначений на плані острова, також відсутні профілі розкопів.

² Відносно співвідношення визначених шарів та знайдених артефактів необхідний окремий аналіз, на основі записів і замальовок у щоденниках А.В. Добровольського та даних артефактів у таблицях, якщо це взагалі можливо.

* РАССАМАКІН Юрій Якович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу енеоліту—бронзи Інституту археології НАН України.

Дослідник вказував на наявність трьох груп поховань різного часу, які повинні були б відповідати певним шарам поселення. Зокрема, групу поховань на спині, з підігнутими в колінах ногами він ототожнював з т. зв. культурним шаром з матеріалами, характерними для стоянок типу Середній Стіг 2, правда, які саме з цих поховань він не конкретизував (Добровольський 1954, с. 116—117). При цьому, він опублікував фотографії лише трьох поховань та кістяні прикраси ще від одного поховання 15 (Добровольський 1954, рис. 7; 8; 9; 10)³. Дослідник порівнював ці поховання з похованнями під кам'яними закладками ним же дослідженого могильника в с. Чаплі на Ігреньському півострові, але вважав останні пізнішими за поховання на Виноградному острові і одночасної з ними, на його думку, стоянки Кічкас IX (Середній Стіг 2), саме за наявністю закладок, а також мідних виробів серед інвентаря (Добровольський 1954, с. 117). Д.Я. Телегін також згадував серію скорчених на спині поховань могильника (пох. 1, 5, 15, 18, 19, 32, 39), відносячи їх до середньостогівської культури (Телегін 1973, с. 102).

Стосовно кераміки з шарів поселення, то, зокрема, Н.С. Котова відзначала, базуючись на матеріалах фондових колекцій, наявність тут фрагментів неолітичних сурської та раннього періоду азово-дніпровської культур, а серед енеолітичних — фрагменти скелянського типу доби раннього енеоліту та дереївського типу доби середнього енеоліту (Котова 2005, с. 31—32, рис. 26, 1—2; Котова 2008, с. 124, рис. 1, 1—9). Відповідно до цього, автор статті відзначав наявність енеолітичної кераміки стогівського та квітнянського типів (Rassamakin 2004, Teil II, s. 76).

У цілому, дійсно в могильнику за положенням померлих представлені три групи поховань: перша — у випростаному положенні; друга — на спині, з підігнутими в колінах ногами, які зберегли первинне вертикальне положення, або впали в одну сторону: з руками вздовж тіла (II-A); кисті рук на тазових кістках (II-B); з розведеними ромбом ногами і в деяких випадках відведеними від тіла руками (II-C); третя — в скорченому положенні на боці, з різним положенням рук: одна випростана, інша зігнута (III-A), обидві випростані до колін (III-B) та складені кістями перед обличчям (III-C). Дані про поховання всіх груп та зруйновані поховання зведені у таблицях (табл. 1; 2; 3).

³ За архівними даними на рис. 7 позначено пох. 18, на рис. 8 — пох. 19 та на рис. 9 — пох. 39.

Рис. 1. Карта розміщення о. Виноградного, карта кінця XIX — початку XX ст.: 1 — о. Виноградний

У контексті роботи автора цікавить можливість виділення серед перших двох груп поховань могил, котрі можна було б віднести до доби енеоліту, незважаючи на повну відсутність інвентаря при більшості поховань. Деякі з них з кістяними прикрасами, з точки зору датування, є невиразними⁴. Тому, визначення енеолітич-

⁴ Третя група поховань представлена часом від середньої до пізньої бронзи. У свій час розглядалася

них поховань, особливо з кістяками у випростаному стані, становить досить складну про-

І.М. Шарафутдіновою, зокрема до цього списку увійшли поховання с посудом 6, 10, 22, 29, 33—35, 37, 38, 52, 73, 76 (Шарафутдінова 1982, с. 52, рис. 17; 18), але в окремих випадках зв'язок горщиків з похованнями або не відповідає матеріалам (пох. 29, 37, 76), або знаходиться під великим сумнівом (пох. 52) (див. нижче). Я консультувався з Я.П. Гершковичем та В.В. Отрошенко, яким дуже вдячний.

Таблиця 1. Могильник на о. Виноградному (1929—1930 рр.). Група І (випростані)

№ пох.	Глибина (м)	Шар	Орієнт.	Вохра	Інвентар	Датування, примітки
16	0,8—1,0	Б-IV	Пд	?	3 кіст. підвіски; горщик не відноситься до поховання	дитяче, енеоліт
61	1,6—1,8	Г	ЗхПдЗх		6 кіст. підвісок, 7 пронизок, 2 ікла	енеоліт
70	1,4—1,6	Г	СхПдСх	непофарб.	4 кіст. пронизки	енеоліт
74	?	Г	Пд	сліди під черепом	1 кіст. пронизка	енеоліт
14	?	Б-I	ПнЗх	?		?
20	0,4—0,6	Б-II	ПдЗх	непофарб.		?
23	1,2—1,4	В	ПнСх	непофарб.		неоліт
24	1,2—1,4	В	ПнСх	непофарб.		неоліт
25	1,2—1,4	В	ПнСх	непофарб.		неоліт
29	1,4—1,6	В	ПдПдЗх	непофарб.	горщик не відноситься до поховання	?
36	1,4—1,6	Г	СхПдСх	?	кам'яна сокира; 2 крем'яні знаряддя; кіст. проколка	інгульська катакомбна культура
40—41	2,0—2,2	Г	ПнПнЗх	густо таз. кістки, дитячий густо засипаний		овальна яма, 2,15 × 1,30 м; неоліт
51	1,6—1,8	?	Пн	?		?
52	1,8—2,0	Б-II	Пн	під прав. ліктем	2 горщики, чи його ?	доба серед. чи пізньої бронзи ?
53	1,8—2,0	Г	ПдЗх	непофарб.		під пох. 46, неоліт
56	1,6—1,8	Г	Пд	непофарб.		овальна яма, 1,25 × 0,80 м; ?
59	?	Г	ЗхПдЗх	непофарб.		неоліт
60	1,6—1,8	Г	ПнСх	сліди під стопами		еліпсоподіб. яма; неоліт/енеоліт ?
63	1,4—1,6	Г	ПдЗх	під прав. плечем та гомілками	крем'яне вістря біля правого коліна	неоліт/енеоліт ?
71	2,2—2,4	Г	Пн	під стегном		неоліт ?
76	1,6—1,8	Г	ПнПнЗх	?	горщик не відноситься до поховання	?
2	0,2—0,4	Б-II	ПдСх	?		збереглися ноги, ?
4	0,2—0,4	Б-II	Сх	?		гомілки ніг, ?
8	?	Б-II в мушлі	ЗхЗхПд			гомілки, стегно ніг, ?

блему, особливо враховуючи наявність аналогічних за обрядом поховань доби неоліту, доби середньої бронзи та більш пізніх епох. Схожа проблема існує і для зібраних на спині поховань, де окремі можна віднести до доби ранньої бронзи, тобто до часу існування ямної культури. Вперше на можливість датувати деякі випростані поховання могильника добою енеоліту, на підставі знайдених при них кістяних прикрас (пох. 61, 70, 71), що аналогічні прикрасам виявленим при скорченому енеолітичному похованні 15, вказував Д.Я. Телегін (Телегін 1987, с. 22, рис. 6). Автор статті також намагався виділити енеолітичні поховання з перших двох груп, і навіть датувати окремі з них добою піз-

нього енеоліту на підставі знайдених кістяних пронизок зі сплющено-овальним перетином, зокрема при випростаних похованнях 16, 61, 74 та при скорченому на спині похованні 15. Особливе значення для підтвердження такої дати набувало також, на жаль, сильно зруйноване поховання 26 (див. нижче), серед ребер якого були знайдені два крем'яних вістря стріл з асиметричною основою (рис. 3, 1—2), котрі типові для майкопської культури Північного Кавказу, зокрема Новосвободненських гробниць (Попова 1963, с. 14, табл. IV, 1—7) (рис. 3, 3), а також представлені в енеолітичних скорчених на спині похованнях не тільки на Нижньому Доні, але й у басейні Сіверського Дінця (Кияшко, Поплев-

Таблиця 2. Могильник на о. Виноградному (1929—1930 рр.). Група II (на спині, з підігнутими в колінах ногами)

№ пох.	Обряд: П-А, В, С	Глибина (м)	Шар	Орієнт.	Вохра	Інвентар	Датування, примітки
1	П-С	глибше 0,2—0,4	нижче, Б-II, в Б-II ноги	ПнЗхПн	помітно під кістяком		енеоліт ? дорослий
5	П-С	0,6—0,8	Б-I, мушлі,	Зх	?		енеоліт ? дорослий
7	П-С	0,6—0,8	Б-III	ПнПнСх	непофарб.		енеоліт ? дорослий
15	П-С	1,6—1,8	яма в шарі Г	ПдСх	малопомітна, в різних місцях	5 кістян. пронизок, 3 підвіск., 15 ікол, роговий клевець	енеоліт, дорослий
17	П-А (?)	?	?	ПнСх	?		енеоліт ? дорослий
18	П-В	0,4—0,8	Б-III—Б-IV	ПчЗхПн	під кістяком		енеоліт ? дорослий
19	П-С	1,4—1,6	В	ПнЗхПн	непофарб.		енеоліт ? дорослий
21	П-С	1,2—1,4	В	СхПнСх	непофарб.	4 ікла	енеоліт ? дорослий
26	П-?	0,8—1,0	Б-II	ПнСх	мало	2 крем'яні вістря	енеоліт ? дорослий
30	П-В	1,6—1,8	В	ПнСх	мало, більше під стопами		енеоліт ? підліток ?
37	П-А або В	?	Б-I	ПнСх	біля черепа	горщик не віднос. до пох.	? дитяче
39	П-С	1,0—1,2	Г	СхПнСх	?		енеоліт ? дорослий
42	П-?	1,0—1,2	Г	ПнСхПн	під головою, під кістяком	крем'яна пластина	енеоліт, дорослий
44	П-В	1,0—1,2	Б-II	Пн	під кістяком, лівий лікоть засипаний	кістяна проколка, крем'яне вістря	енеоліт ? дорослий
45	П-А (?)	1,4—1,6	Б-I	ПнСх	під кістяком, небагато		енеоліт ? дорослий
50	П-С	0,6—0,8	?	ПдСх	непофарб.		енеоліт ? дитяче
62	П-А	2,0—2,2	Г	ПдСхПд	в багатьох місцях	горщик, 1 кістяна пронизка, бронз. скронева підвіска	рання бронза (р/катак.), юнак
69	П-С	1,2—1,4	Г	Пн	непофарб.		енеоліт ? юнак ?
77	П-А	0,8—1,0	Б-III- заклад	ПнЗх	непофарб.		енеоліт ? під заклад., 1,8 × 1,3 м; юнак
78, 79	П-А		Г	ПнСх	під стопами в обох		енеоліт ? парне, дорослі

Таблиця 3. Могильник на о. Виноградному Ігрені 8 (1929—1930 рр.). Доба бронзи (на боці, у зібганому положенні) та зруйновані поховання

№ пох.	Обряд	Глибина	Шар	Орієнт.	Вохра	Інвентар	Культури
Доба бронзи							
3	III-A, прав. бік	0,4—0,6	Б-III	ПнСх	?		бабинська?
6	III-A, лів. бік	0,8—1,0	Б-I	ПнСхПн		чаша на ніжці	бабинська
10	III-A, прав. бік	0,4—0,6	Б-I	Зх	під черепом		бабинська?
11	сидяче, з ви-прост. ногами	0,4—0,6	В	СхПдСх	?	2 бронзові скроневі підвіски та браслет	білозерська?
22	III-C, лів. бік	0,6—0,8	Б-I	Пн	непофарб.	кістяна пряжка	бабинська
31	III-A, лів. бік	0,8—1,0	Б-I	ПнСх	непофарб.		бабинська?
32	лів. бік ?	1,4—1,6	Г	ПдСхПд	під черепом		бронза ? дорослий
33	закладка	0,5	Б-VII			горщик	бабинська
34	(?), скриня	0,2—0,6	Б-V-VII	Пд-Пн		горщик	бабинська
35	(?) скриня під заклад.	0,2—0,4	Б-V-VIII	ПнСхПн-ПдЗхПд		ф-ти посуду	бабинська
38	III-?, прав. бік	1,4—1,6	Б-III	ПнЗх	непофарб.	горщик баночний	бабинська
43							
47	III-C (?), прав. бік	1,2—1,4	Б-V	Пн	сліди під кістяком		бабинська?
54	III-B, лів. бік	1,6—1,8	Г	ПдЗх	?	2 бронзові скроневі підвіски та браслет	білозерська
57	III-B, лів. бік	1,4—1,6	Г	ПдСхПд	непофарб.		бабинська
58	III-A, прав. бік	1,8—2,0	Г	Пд		горщик	ранньо-катакомбна?
73	III-A, лів. бік	1,2—1,4	Г	ПнСх	непофарб.	гощик	бабинська
Зруйновані							
9	частина зігнутих ніг (лів. бік)	?	В	ПнСх			бабинська?
13	зруйнов.	0,8—1,0	Б-I	ПнСх			?
27	череп	?	Б-III	ПнСх			енеоліт?
28	скорч. нога	1,0—1,2	В	ПнСх ?	непофарб.		?
46	череп, кістки	1,4—1,6	Б-II	?	?		? над пох. 53
48	ф-ти черепа	?	Б-III	?	?		
49	ф-ти черепа	?	Б-III	?	?		
55	II-?	1,4—1,6		ПнСх ?	?		зруйноване пох. 54
64	хребці дит.	1,6—1,8	Б-III		?		?
65	череп	1,8—2,0	Б-II		?		?
66	череп	?	Б-VII		?		?
72	кістки дит.	1,8—2,0	Б-I		?		?
75	стопа з гомілками	1,8—2,0			?		?
12							християнське
67							християнське
68							християнське

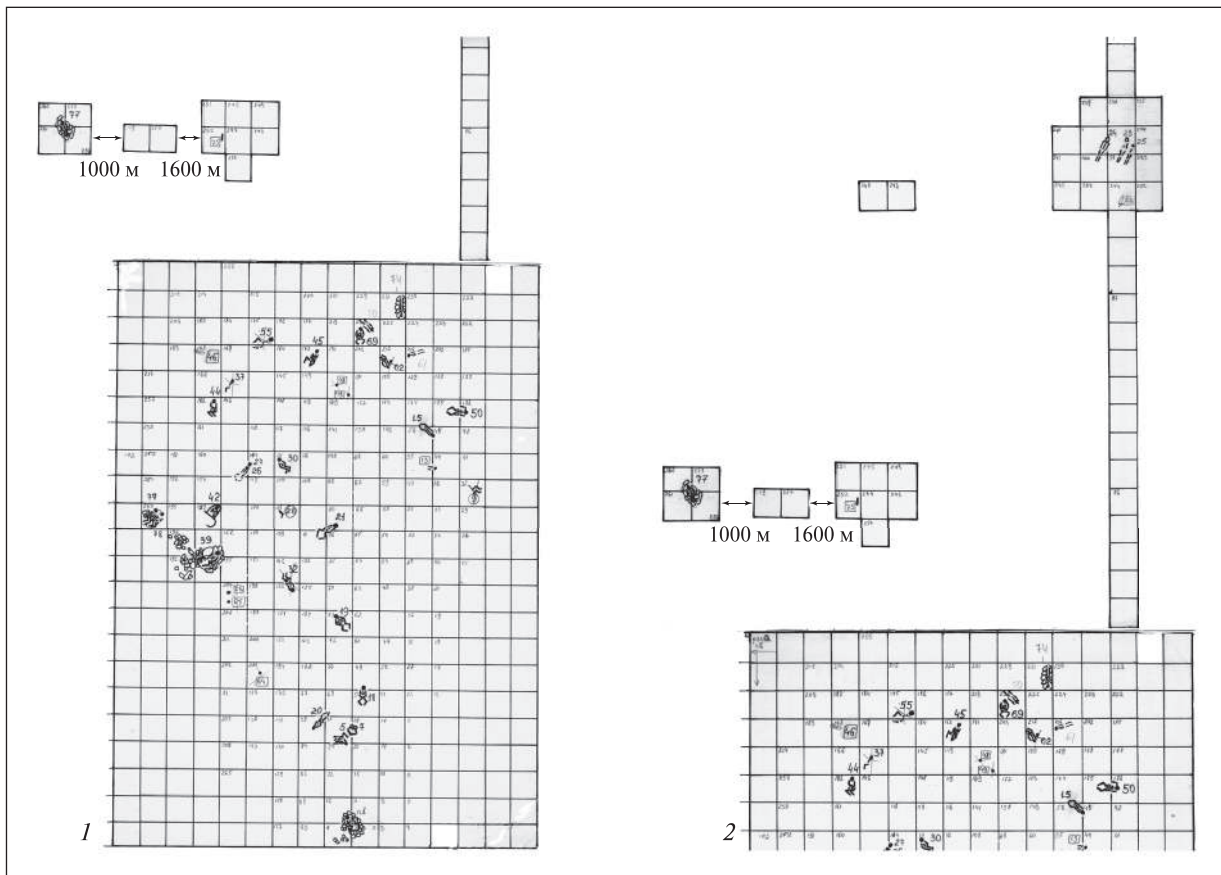

Рис. 2. План могильника з похованнями другої групи: 1 — основна частина; 2 — продовження на північ (за: Добровольський 1930)

Рис. 3. Поховання 26 та 27: 1 — загальний вигляд; 2 — вістря стріл з поховання 26 (за: Добровольський 1929); 3 — вістря стріл майкопської культури (за: Попова 1963, табл. IV, 1—7)

ко 2000; Рассамакін 2004, с. 23—30; Rassamakin 2004, Teil 1, S. 156, Abb. 117; Teil II, S. 2—3, 76—78; Taf. 245). Нижче буде надано опис поховань лише перших двох груп згідно записів у щоденниках А.В. Добровольського.

Група I. Випростані поховання

Енеолітичні випростані поховання відрізняються від безумовно неолітичних, як правило, більш вільним положенням ніг та рук, без явних ознак «пеленання», тобто без сильного

притиснення витягнутих рук до тіла, і сильного зведення ніг у колінах та стопах. Але не факт, що таких поховань немає серед енеолітичних випростаних, як, наприклад, поховання 74. Рисою низки неолітичних поховань є положення рук на тазових кістках. До неолітичних поховань могильника на о. Виноградному, безумовно, можна віднести поховання 23—25, 40—41 та 53, котрі А.В. Добровольський вважав найдавнішими. Поховання 53 взагалі перекрива-

Рис. 4. Неолітичні поховання: 1 — поховання 23—25; 2 — поховання 40—41; 3 — поховання 53 (за: Добровольський 1929; 1930)

ли не порушені три шари мушель, включаючи нижній шар останніх (рис. 4, 1—3). Поховання 23—25 були віддалені на північ від основної території могильника, і нагадували однорядову траншею (рис. 2, 2; 4, 1). Можливо, до неоліту можна було б віднести також поховання 60, 63, 71, які знаходилися у жовтому піску (рис. 5, 1—3). Під питанням залишаються поховання 14, 29⁵, 56, 59 та 76⁶, але більшість з них, за спостереженнями А.В. Добровольського, хоч і знаходилися в жовтому, або дещо вище, в жовто-

бурому піску, але були засипані вже бурим піском з мушлями, тобто були впушені з певного рівня культурних нашарувань, прорізавши шар мушель (рис. 6, 1—5).

Як впускне з верхніх горизонтів описане поховання 51. Поховання 36 з кам'яною сокирою та знаряддями з кременю відноситься, скоріш за все, до доби середньої бронзи, очевидно, до інгульської катакомбної культури. За даними А.В. Добровольського, воно прорізало культурні нашарування поселення, і було ним віднесено до верхніх його шарів (рис. 7). Цікаве також поховання 52, при якому були знайдені два горщики доби пізньої бронзи (рис. 8)⁷.

⁵ Йому помилково приписаний горщик доби пізньої бронзи. За описом та рисунком у щоденнику горщик знаходився в сусідньому квадраті, за черепом похованого (Добровольський 1929, с. 87), а вже потім приставлений зліва до черепа (рис. 6, 2).

⁶ Останньому помилково приписаний горщик доби пізньої бронзи з кістками тварин, які знаходилися досить далеко від черепа похованого (рис. 6, 5).

⁷ Як зазначено вище, в примітці 2, фахівці сумніваються у можливості такого поєднання обряду з північною орієнтацією та посуду цих типів.

Рис. 5. Неолітичні поховання (?): 1 — поховання 60; 2 — поховання 63; 3 — поховання 71 (за: Добровольський 1930)

Рис. 6. Неолітичні поховання (?): 1 — поховання 14; 2 — поховання 29; 3 — поховання 56; 4 — поховання 59; 5 — поховання 76 (за: Добровольський 1929; 1930)

З великою долею надійності до доби енеоліту можна віднести наступні випростані поховання могильника:

Поховання 16 (рис. 9, 1) знаходилося в кв. 47, на гл. 0,8—1,0 м, в шарі Б IV, дитяче. Скелет лежав на спині, у випростаному стані, головою на південь. Руки випростані вздовж тіла. Кістки лівої ноги зруйновані — стегнова була відсутня, а гомілкові сильно зміщені. На правому плечі знайдені дві кістяні підвіски (1) та відщеп кременю. Під шийними хребцями знаходилася ще одна аналогічна кістяна підвіска (1). Під ребрами лежали купкою шість крем'яних відщепів і кістяне шило, а біля черепа — крем'яна пластинка. У 0,15 м, за черепом, стояв під нахилом горщик, в якому знаходилися уламки щелеп дрібної тварини та фрагменти кісток. Горщик перекривали дві перехрещені кістки кінцівок і уламком щелепи тварин. У заповненні горщика була знайдена також кістяна пронизка (2).

Опис окремих знахідок (рис. 9, 2):

1. Кістяні підвіски (3 шт.) краплеподібної форми, з просвердленими отворами у вузьких частинах, можливо імітують зуби оленя. Довжина двох підвісок 2,1 см, ширина 1,5 см, третьої відповідно 1,8 і 1,2 см, діаметр отворів 0,2 см (рис. 9, 2, № 654—656).

2. Кістяна пронизка великих розмірів, овальна в перетині, один з бокових зрізів зашліфований, другий без слідів шліфування. Довжина 2,2 см, ширина 1,4 см, овальний отвір 1,2 × 0,6 см (рис. 9, 2, № 666).

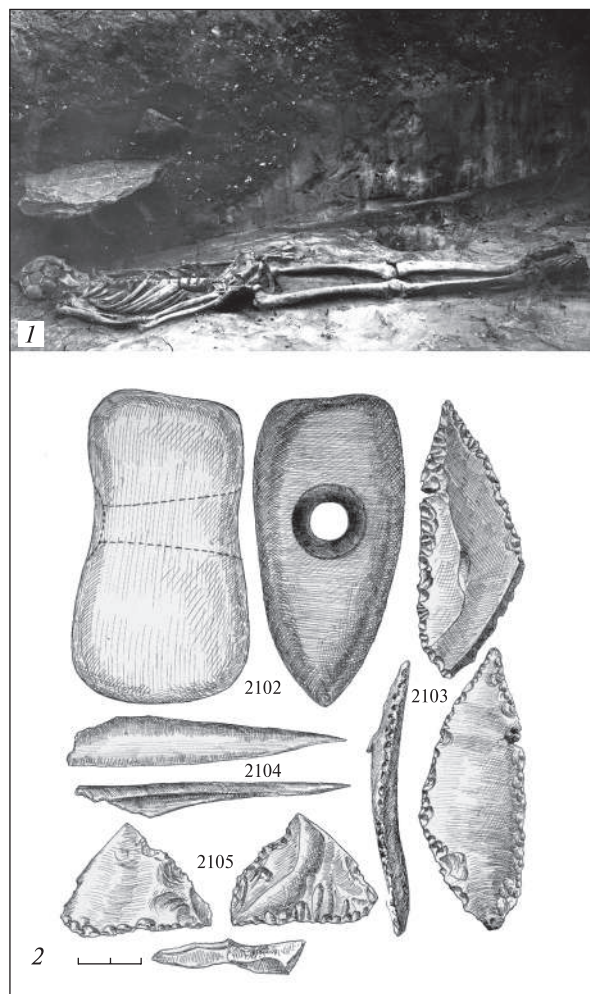

Рис. 7. Поховання 36 доби середньої бронзи: 1 — загальний вигляд; 2 — інвентар поховання (за: Добровольський 1930)

Рис. 8. Поховання 52: 1 — загальний вигляд; 2, 3 — горщики при похованні (за: Добровольський 1930)

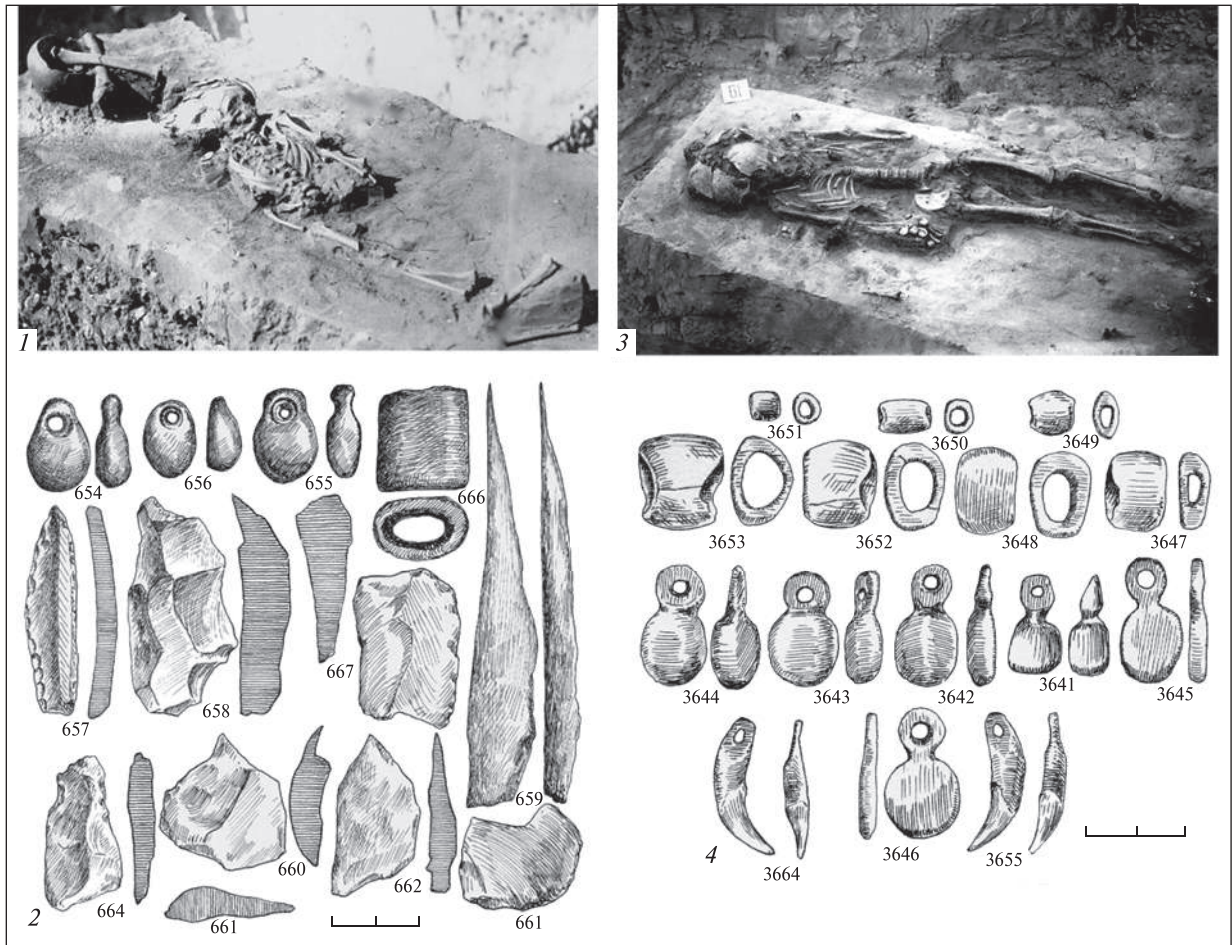

Рис. 9. Енеолітичні випростані поховання: 1—2 — поховання 16 та знахідки при ньому; 3—4 — поховання 61 та знахідки при ньому (за: Добровольський 1929; 1930)

А.В. Добровольський знахідки крем'яних виробів, а також кістяне шило відносив до культурного шару поселення, але при цьому відмічав, що вони все ж таки були спеціально покладені, маючи на увазі, мабуть, що ці речі були знайдені в процесі викопування поховальної ями, і потім компактно покладені на дно (Добровольський 1929, с. 37—38).

Крім того слід зазначити, що й банкородібний горщик з кістками тварин не має відношення до поховання, і належить, очевидно, до доби пізньої бронзи. До того ж, він розмі-

щений, судячи з фото, значно далі, ніж згаданий 0,15 м від черепа (рис. 9, 1). Але кістяна пронизка, можливо, потрапила в заповнення горщика як раз з поховального набору.

Поховання 61 (рис. 9, 3) знаходилося у східній частині кв. 212 та 216, на гл. 1,6—1,8 м, в шарі Г, у жовтому піску, було засипане бурим піском з мушлями. Скелет дитини лежав на спині, у випростаному положенні, головою на захід-південь-захід. Череп — на потилиці, руки випростані вздовж тіла. Біля правого плеча знайдена кістяна підвіска, така ж знаходи-

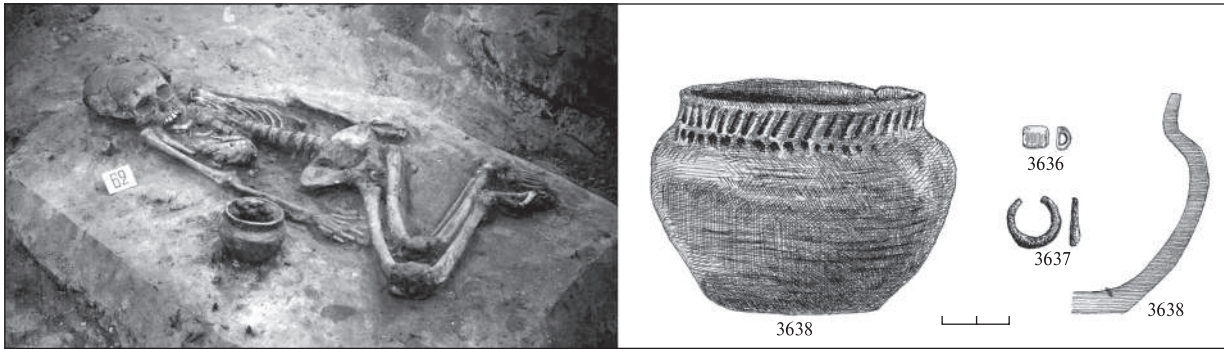

Рис. 10. Поховання 62 та знахідки при ньому (за: Добровольський 1930)

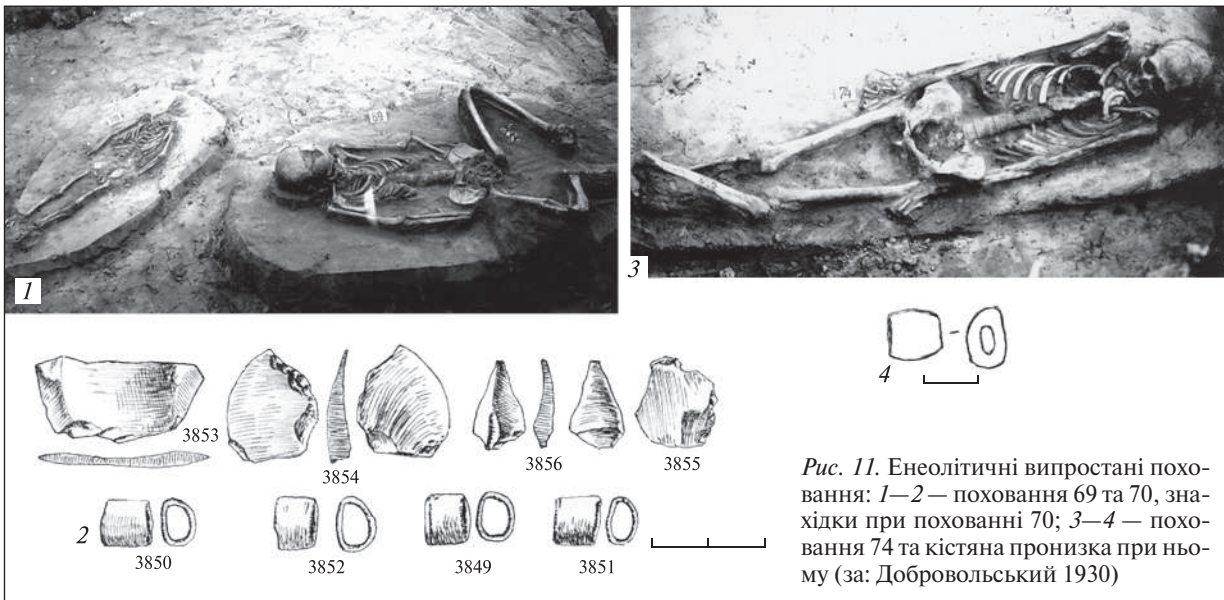

Рис. 11. Енеолітичні випростані поховання: 1—2 — поховання 69 та 70, знахідки при похованні 70; 3—4 — поховання 74 та кістяна пронизка при ньому (за: Добровольський 1930)

лася на зап'ясті правої руки, а на зап'ясті лівої руки у вигляді браслета лежали ще чотири таких же підвіски (1), сім кістяних пронизок (2) та два просвердлених ікла тварини (3).

Опис знахідок:

1. Кістяні краплеподібні або ж вісімкоподібні підвіски (6 шт.), що нагадують підвіски з поховання 16. Довжина від 2,0 до 2,5 см, ширина в нижній частині від 1,0 до 1,5 см (рис. 9, 4, № 3644—3646).

2. Пронизки з трубчастих кісток тварин (7 шт.), з овальним та сплющено-овальним перетином: 4 великі та 3 меншого розміру. Довжина великих від 1,3 до 1,6 см, висота від 1,2 до 2,0 см; малих відповідно від 0,7 до 1,0 см та від 0,6 до 0,9 см (рис. 9, 46 № 3647—3653).

3. Підвіски з просвердлених ікол тварин (лисиця?), довжиною 2,9 см (рис. 9, 4, № 3664—3665).

А.В. Добровольський відзначає, що з рівня 1,0 м шар мушлі поселення був зруйнований цим похованням, а також похованням 62, що знаходилося в тому ж квадраті (кв. 212). Оскільки

ки вже на цьому рівні були відсутні знахідки з шару поселення, автор розкопок припускає, що обидва поховання були впушені вже тоді, коли поселення не існувало, або ж доживало останні часи (Добровольський 1930, с. 266). Слід зазначити, що поховання 62 (див. нижче) за знахідками, безумовно, відноситься до доби ранньої бронзи, до пізньоямного або ж ранньокатакомбного часу (рис. 10), і, скоріш за все, саме його яма прорізала зверху нашарування поселення.

Поховання 70 (рис. 11) знаходилося в кв. 226, на гл. 1,4—1,6 м, в жовтому піску, було засипане чорно-бурим піском з мушлями. Скелет лежав на спині, у випростаному положенні, головою на схід-південь-схід. Кістки не пофарбовані. Біля кисті правої руки лежали купкою чотири відщепи кременю, скоріш за все, з шару поселення, а зліва, під щелепою знаходилися чотири кістяні пронизки (1).

Опис знахідок:

1. Пронизки (4 шт.) виготовлені з тонких трубчастих кісток тварин (птахів?), ци-

Рис. 12. Енеолітичні поховання у зібганому на спині положенні: 1 — поховання 1; 2 — поховання 5 та 7; 3 — поховання 7 (за: Добровольський 1929)

ліндричні, овальні в перетині. Довжина 0,8—0,9 см, висота 0,8—0,9 см (рис. 11, 2).

Поховання 74 (рис. 11, 3) знаходилося у кв. 231, в жовтому піску. Скелет дорослої людини лежав на спині, у випростаному положенні, головою на південь. Руки покладено вздовж тіла, коліна зведені. Гомілкорова кістка лівої ноги зміщена і перекриває праву. Стопи знайдені вище. Під черепом помічено небагато вохри. Біля кисті правої руки знайдена кістяна пронизка (1).

Опис знахідок:

1. Пронизка виготовлена з трубчастої кістки тварини, має сплющено-овальний перетин. Довжина 1,1 см, ширина 1,1 см, товщина 0,8 см, діаметр отвору 0,3—0,4 см (рис. 11, 4).

Група II. Поховання на спині з підігнутими в колінах ногами

Поховання 1 (рис. 12, 1) знаходилося в кв. 2, у шарі Б. Штик 1 — бурий пісок та мушлі; штик 2 — у бурому піску (0,2—0,4 м) знайдені камені, а під ними з'явилися кістки ніг, розміщені в кв. 1, 11, 12; штик 3 — сіро-бурий пісок із вкрапленнями мушель. Скелет на спині, у зібганому положенні, головою на північ-північ-захід. Зігнуті в колінах ноги розведені ромбом, стопи зведені разом. Руки випростані вздовж тіла, кисті під стегновими кістками ніг. Ліва рука дещо відведена від тіла. Череп покладено на потилицю. Під кістяком помітна червоно-

бувувата вохра. В районі правої стегнової кістки знайдено кістяне знаряддя, яке потрапило з шару поселення.

Поховання 5 (рис. 12, 2) знаходилося на межі кв. 24 та 30, в шарі Б-I, у бурому піску. Скелет лежав на спині у зібганому положенні, головою на захід. Ноги розведені ромбом, при цьому гомілкові кістки правої ноги сильно підведені до тазу. Руки випростані вздовж тіла. Череп зруйнований похованням б доби бронзи, фрагменти черепа були зустрінуті в штику 3 (0,6—0,8 м). Ліворуч від скелета стояла під сильним нахилом кам'яна плита.

Про наявність вохри дані відсутні. Основа плити, судячи з фото, знаходилася нижче рівня залягання скелета, і тому не може відноситися до поховання, зокрема, ймовірного його перекриття.

Поховання 7 (рис. 12, 2, 3) знаходилося в кв. 28, в шарі Б-III (0,6—0,8 м), в чорно-бурому піску з мушлями. Верхня частина скелету зруйнована. Судячи зі збереженої нижньої частини, він лежав на спині, у скорченому положенні, головою на північ-північ-схід. Ноги розведені ромбом. Кістки пофарбовані.

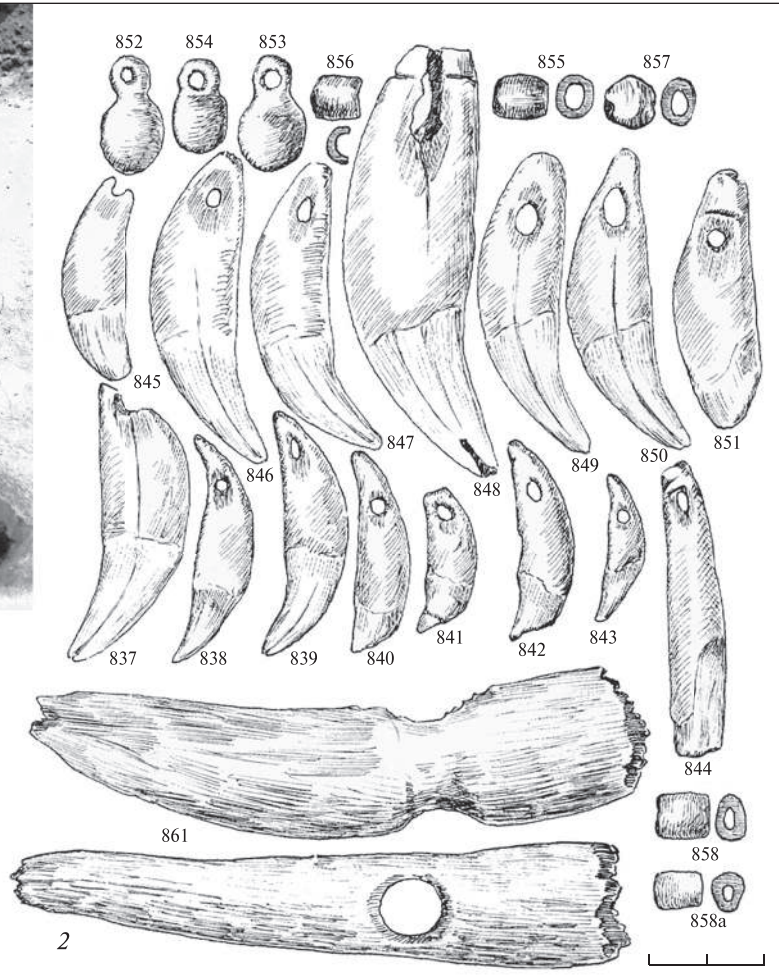
Поховання 15 (рис. 13, 1) знаходилося в кв. 56, в шарі В (1,6—1,8 м), в жовто-бурому піску, в якому була помітна яма поховання, яка зруйнувала шар мушель. На цій ділянці зверху шару «Poludino» лежав прошарок «Unio», який

1

Рис. 13. Енеолітичне поховання 15 та інвентар при ньому (за: Добровольський 1929)

2

і був зруйнований ямою. Грунт над ямою перемішаний з мушлями. Скелет лежав на спині, в скорченому положенні, головою на південний схід. Ноги в колінах розведені, ліва більше. Руки випростані вздовж тіла. Череп на потилиці. На різних ділянках скелету помітна невелика кількість червоної вохри. Під черепом, праворуч знайдені два ведмежі ікла. На шийних хребцях — намисто з 14 просвердлених ікол тварин, біля лівої скроні — підвіска із зуба молодого оленя. Вздовж правої плечової кістки в один ряд лежали на червоно-бурій вохрі дві кістяні краплеподібні підвіски та три кістяні пронизки з трубчастих кісток тварин. Такі ж пронизки знайдені серед намиста та на ребрах зліва, біля тазу. Ще одна краплеподібна підвіска знайдена біля кисті лівої руки. На правій стороні грудної клітки лежав просвердлений клеуць з рогу оленя (рис. 13, 2).

Поховання 17 опис відсутній, фото зроблене з незручного ракурсу. Згідно фото та плану могильника, знаходилося на межі кв. 20 та 28, скелет частково зруйнований, лежав на спині, у зібганому положенні, головою на північний схід. Ліва стегнова кістка впала під нахилом

вправо на гомілкові правої ноги, а гомілкові зберегли майже вертикальне положення. Права рука випростана. Череп зміщений вправо.

Поховання 18 (рис. 14, 1) знаходилося в кв. 49 та 51, в шарі Б-IV та III (0,4—0,8 м), в шарі мушель, які підстиляли та вкривали поховання. Скелет лежав на спині, в скорченому положенні, головою на північ-північ-захід. Ноги, зігнуті в колінах, зберегли первісне вертикальне положення. Права рука злегка зігнута, кисті обох рук підігнуті і покладені на тазові кістки. Під скелетом помічена червоно-бура вохра. Череп припіднятий, повернутий вправо.

Поховання 19 (рис. 14, 2) знаходилося в кв. 73, в шарі В (1,4—1,6 м), в жовто-бурому піску. Скелет лежав на спині в скорченому положенні, головою на північ-північ-захід. Зігнуті в колінах ноги розведені в сторони, але права майже зберегла вертикальне положення. Руки зігнуті в ліктях та відведені від тіла. Кістки не пофарбовані.

Поховання 20 (рис. 14, 3) знаходилося на перехресті кв. 30, 69, 77, 78, в шарі Б (0,4—0,6 м). Скелет лежав на спині з зігнутими в колінах і дещо розведеними ромбом ногами, головою на

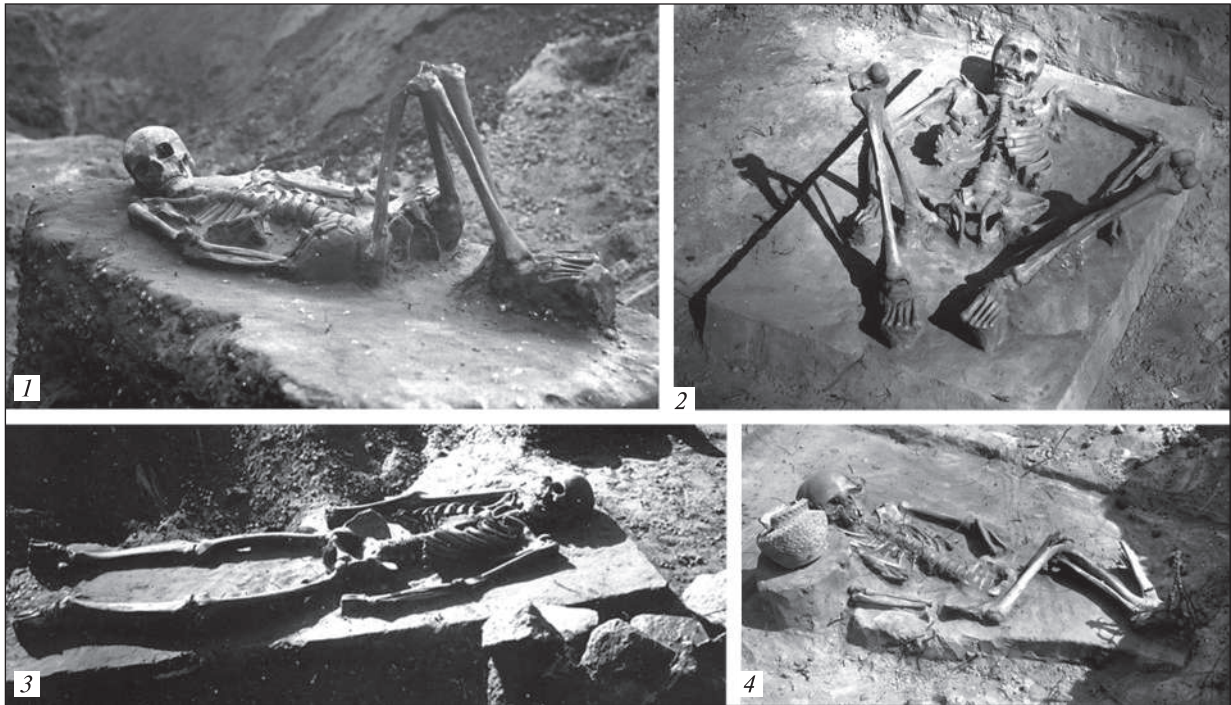

Рис. 14. Енеолітичні поховання у зібганому на спині положенні: 1 — поховання 18; 2 — поховання 19; 3 — поховання 20; 4 — поховання 30 (за: Добровольський 1929)

південний захід. Руки зігнуті в ліктях. Не пофарбований.

Поховання 21 (зображення відсутнє) знаходилося в кв. 76, в шарі В (1,2—1,4 м), в жовто-бурому піску. Скелет лежав на спині з зігнутими та розведеними в сторони ногами, головою на схід-північ-схід. Права рука випростана вздовж тіла, кисть під стегною кісткою, ліва рука зігнута, кисть на тазових кістках. Нижче тазових кісток знайдені чотири просвердлених дрібних ікол тварин. Не пофарбований.

Поховання 26—27 (рис. 3, 1): перше з них знаходилося в кв. 101, в шарі Б-II (0,8—1,0 м). Скелет сильно зруйнований, нижня частина та права рука відсутні, тому відноситься до цієї групи умовно, так як положення ніг встановити неможливо. Верхня частина скелету лежала на спині, головою на південний схід. Збережена ліва рука трохи зігнута в лікті, можливо, за рахунок незначного зміщення ліктьових кісток. Помічена вохра, але дуже мало. Між ребрами лівої сторони знайдені два однотипних крем'яних вістря стріл з асиметричною основою і виступаючим шипом. Довжина стріл досягала 2,0 см, ширина основи — 1,2 см (рис. 3, 2).

Поховання 27 знаходилося неподалік на південний схід від поховання 26, в кв. 104, в шарі Б-III. Зруйноване, зберігся тільки череп, направлений потилицею на південний схід. Важко сказати, чи було воно зруйноване похованням 26.

Поховання 30 (рис. 6, 2; 14, 4) знаходилося в кв. 111, в шарі В, в жовто-бурому піску (1,6—1,8 м). У стінці квадрату простежувалася яма, яка прорізає з верхнього рівня бурий пісок. На фоні жовто-бурого піску яма мала овальні обриси. Скелет лежав на спині, в скорченому положенні, головою на північний схід. Ноги частково зберегли припіднятість зігнутих колін. Руки трохи зігнуті в ліктях, кисті на тазових кістках. Череп на потилиці, припіднятий. Під стопами помічена червона вохра, яка простежувалась і в інших місцях, але мало.

А.В. Добровольський відніс до цього поховання горщик доби середньої бронзи, який, як видно на фото, залягав значно вище, в заповненні над правою плечовою кісткою похованого. Тому зв'язок горщика з похованням сумнівний, точно так, як зв'язок сусіднього випростаного поховання 29 з горщиком доби пізньої бронзи (див. вище, рис. 6, 2).

Поховання 37 (рис. 15, 1) знаходилося в кв. 147, в шарі Б-I, дитяче. Погано збережений скелет лежав на спині, в зібганому положенні, головою на північний схід. Ліва нога нахилилася праворуч, зберігши при цьому припідняте положення. Кістки рук відсутні. Череп повернутий ліворуч. В 0,45 м від черепа — горщик на ніжці.

На фото видно, що горщик знаходиться досить далеко від поховання, і не має до останнього ніякого відношення.

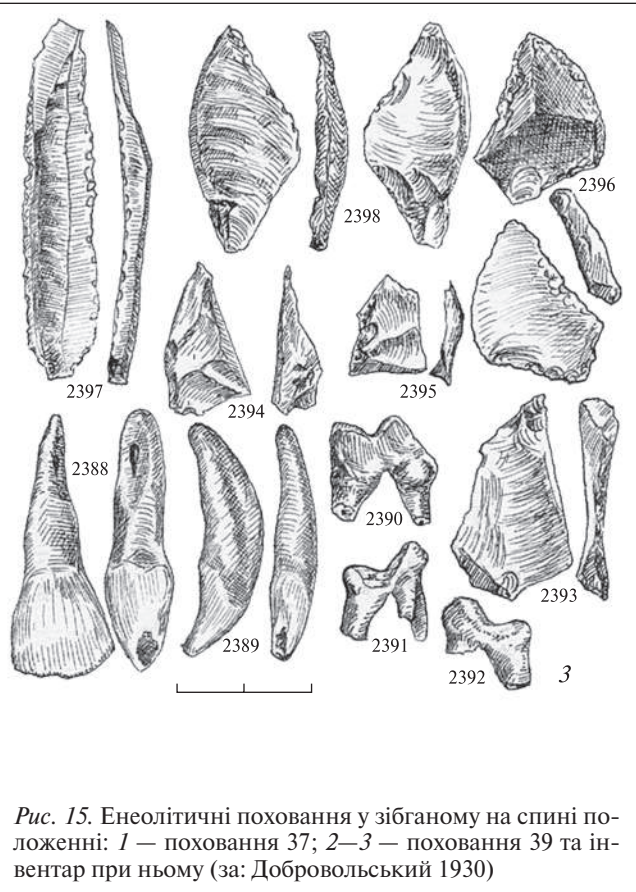

Рис. 15. Енеолітичні поховання у зібганому на спині положенні: 1 — поховання 37; 2–3 — поховання 39 та інвентар при ньому (за: Добровольський 1930)

Поховання 39 (рис. 15, 2) знаходилося на межі кв. 156 та 157 на гл. 1,0–1,2 м. У жовтому піску простежувалася овальна яма, заповнена чорно-бурим піском з мушлями. Поховання було перекрите кам'яною плитою. Скелет лежав на спині, в зібганому положенні, головою на схід-північ-схід. Зігнуті в колінах ноги розведені ромбом. Права рука випростана, ліва зігнута в лікті під тупим кутом. Череп на потилиці, у вертикальному положенні. Праворуч за черепом лежали купкою 6 виробів з кременю: чотири неретушованих та один відщеп з ретушшою, одна пластинка з ретушованими краями; 4 зуби тварин та один просвердлений кінський передній зуб-підвіска (рис. 15, 3).

А.В. Добровольський відмітив ідентичність цих речей з матеріалами поселення, але не відніс їх до якогось культурного шару, оскільки вважав по засипці та профілю стінки кв. 156–157, що поховання було, безумовно, впущеним у шар не нижче сіро-бурого піску, але не знав з якого саме рівня. Він вважав за можливе, що речі могли бути зібраними під час копання ями і що вони не можуть бути використані для датування поховання (Добровольський 1930, с. 163–164).

Поховання 42 (рис. 16, 1) знаходилося в кв. 159, в шарі Г, штик І (1,0–1,2 м), в жов-

тому піску. Простежувалася яма овальної форми, яка була прорізана перпендикулярно ямою поховання 43, в результаті чого була повністю знищена нижня частина скелету включаючи таз та ліктьові кістки рук. Обриси ями зникли десь в штику ІІІ. У верхніх шарах квадрату були знайдені окремі кістки скелету. Скелет лежав на спині, головою на північ-північ-схід, череп на потилиці, вертикально, дещо повернутий ліворуч. Плечові кістки рук лежали вздовж тіла. Під черепом помічена червона вохра, яка фіксувалася також і під скелетом. На грудних кістках лежало крем'яне знаряддя на невеликій ретушованій по краям пластині, довжиною 6,0 см, шириною 1,9 см, товщиною 0,7 см (рис. 16, 2). У заповненні була знайдена невелика кругла скребачка, діаметром 1,9 см, товщиною 0,7 см (рис. 16, 3).

А.В. Добровольський вважав, що крем'яні вироби потрапили з шару поселення разом із засипкою ями, хоча відносно пластини були сумніви (Добровольський 1930, с. 169). Дитяче поховання 43, судячи з його випростаного та дещо зігнутого в пояс і розвернутого на правий бік положення, із зігнутою лівою рукою, дуже нагадує поховання інгульської катакомбної куль-

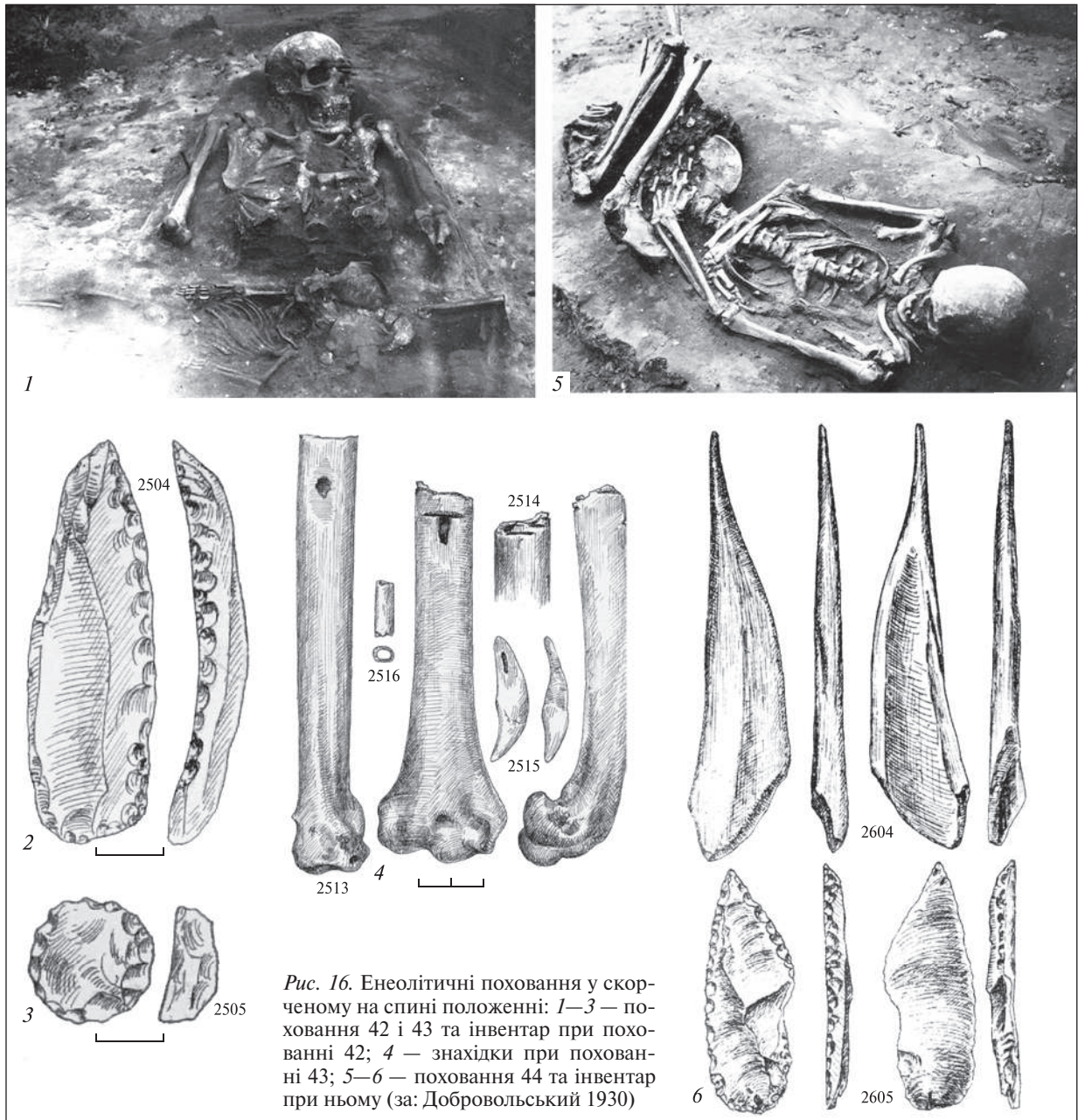

Рис. 16. Енеолітичні поховання у скорченому на спині положенні: 1–3 — поховання 42 і 43 та інвентар при похованні 42; 4 — знахідки при похованні 43; 5–6 — поховання 44 та інвентар при ньому (за: Добровольський 1930)

тури (рис. 16, 1). За черепом похованого, але не при ньому, у заповненні, були знайдені дві обрізані з однієї сторони, та зі слідами надрізів трубчасті кістки, одна з яких з отвором. Дещо вище лежала пронизка, довжиною 1,6 см, діаметром 0,6 см з трубчастої кістки птаха. В районі шиї знайдено просвердлине ікло тварини (рис. 16, 4). Не виключено, що частина цих знахідок могла належати похованню 42.

Поховання 44 (рис. 16, 5) знаходилося в кв. 162, в шарі Б-II (1,0–1,2). Встановити верхній рівень впуску неможливо. Скелет лежав на спині, в зігнаному положенні, головою на північ. Зігнуті в колінах ноги, піджаті стопами до тазу, зберегли первинне вертикальне положення. Права рука зігнута в лікті під прямим ку-

том, покладена на живіт, її кисть сильно підігнута і лежить біля ліктя лівої руки. Ліва рука дещо підігнута, кисть на тазових кістках. Під кістками помічена червона вохра. Зліва, біля черепа знайдені кістяне шило та ретушоване крем'яне знаряддя на пластинчатому відщепі (рис. 16, 6).

А.В. Добровольський не висловив сумнівів щодо приналежності знахідок до поховання.

Поховання 45 (рис. 17, 1) знаходилося в кв. 163, штик I (1,4–1,6 м). Скелет лежав на спині, в скорченому положенні, головою на північний схід. Тазові кістки та кістки зігнутої в коліні правої ноги при збереженні анатомічного порядку неприродньо вивернуті в сторону. Кістки лівої ноги упали в різних напрям-

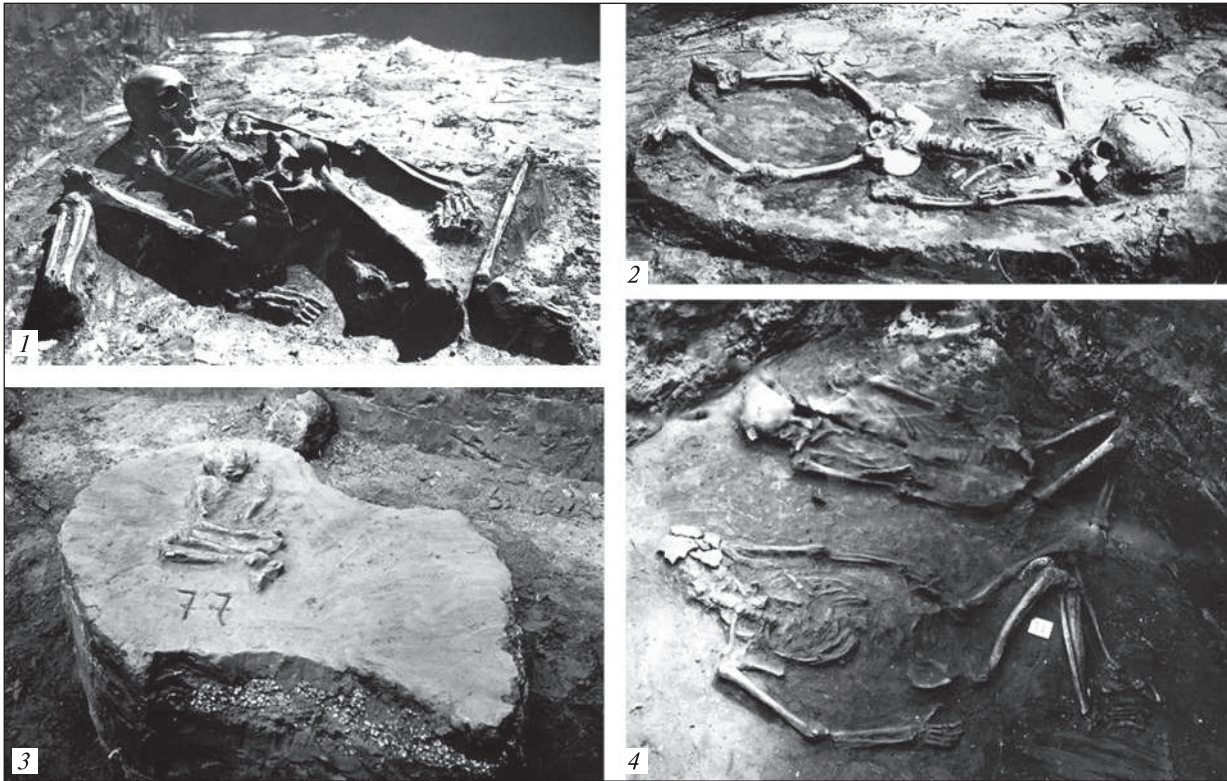

Рис. 17. Енеолітичні поховання у скорченому на спині положенні: 1 — поховання 45; 2 — поховання 50; 3 — поховання 77; 4 — поховання 78—79 (за: Добровольський 1930)

ках — стегнова вниз, під нею — велика гомілкова, а мала гомілкова впала ліворуч. Стопа зберегла первинне положення. Права рука вивернута з лопатки, її плечова кістка лежить паралельно гомілці правої ноги, а ліктьові заходили під стегно. Її кисть лежала нижче тазових кісток. Ліва рука випростана вздовж тіла, злегка підігнута в лікті. Кисть також підігнута до тіла. Під скелетом простежена невелика кількість червоної вохри.

А.В. Добровольський припускав, що в такому стані можна було поховати тільки людину уже після розкладення м'яких тканин скелету (Добровольський 1930, с. 186).

Поховання 50 (рис. 17, 2) знаходилося в кв. 175, штик IV (0,6—0,8 м). Скелет дитини лежав на спині, в скорченому положенні, головою на південний схід. Зігнуті в колінах ноги розведені ромбом, а стопи широко розставлені. Права рука зігнута, відведена від тіла так, що її плечова кістка лежала майже перпендикулярно до тіла, а променеві — паралельно до останнього. Кисть відсутня. Ліва рука випростана, кисть біля тазу. Череп повернутий вліво. Вохра не помічена.

Поховання 62 (рис. 10) знаходилося в кв. 212, в жовтому піску (2,0—2,2 м). Яма заповнена чорно-бурим піском з мушлями.

Скелет лежав на спині, в зігнутому положенні, головою на схід-південь-схід. Ноги лежали колінами праворуч. Права рука випростана вздовж тіла, кисть під правим стегном; ліва трохи зігнута, кисть біля тазу. Череп лежав на потилиці. Біля правої руки на червоній вохрі стояв ліпний плоскодонний приземкуватий горщик, прикрашений по шийці та при переході її у плічка. Висота горщика 7,0 см, діаметр дна 7,0 см, вінця 11 см (рис. 10, 2, № 3638). Біля горщика, ближче до кисті руки, знайдена кістяна пронизка зі сплющено-овальним перетином, довжиною 0,8 см, в перетині 0,65 × 0,40 см (рис. 10, 2, № 3636). Біля правої скроні лежала мідна (? Ю.Р.) підвіска у вигляді незамкнутого кільця з гострими кінцями, діаметром 1,6 см, товщина проволочки 0,35 см (рис. 10, 2, № 3637).

Поховання, безумовно, відноситься до доби ранньої бронзи (див. вище).

Поховання 69 (рис. 11) знаходилося в кв. 226, в жовтому піску (1,2—1,4 м), засипаний чорно-бурим піском з мушлями. Скелет юнака лежав на спині, в зігнутому положенні, головою на північ. Зігнуті в колінах ноги розведені ромбом. Права рука лежала вздовж тіла, злегка зігнута в лікті, кисть торкалася правого стегна. Ліва також була випростана з незначною зігну-

тістю, кисть під тазом. Череп лежав рівно, на потилиці. Вохра відсутня.

Поховання 77 (рис. 17, 3) знаходилося на перехресті квадратів 256, 259, 260 і 261, штик III (0,8—1,0 м), в чорно-бурому піску без мушель. На цьому рівні знаходилася овальної форми закладка з каменів, під якою лежав скелет на шарі мушель. Розміри закладки 1,8 × 1,3 м. Один камінь лежав на черепі і розчавив його. Скелет лежав на спині, в зібганому положенні, головою на північний захід. Зігнуті ноги сильно піджаті до тазу, перехрещені після падіння і зведені праворуч. Ліва рука зігнута в лікті, кисть під тазом; права випростана вздовж тіла, кисть також під тазом. Вохра відсутня.

Не зрозуміло, що означають слова А.В. Добровольського про перехрещеність ніг, на фото зігнуті ноги лежать колінами вправо.

Поховання 78—79 (рис. 17, 4) знаходилося в кв. 264, в жовтому піску (0,8—1,0 м), засипане чорно-бурим піском з мушлями. Поховання парне. Обидва скелети лежали на спині, в скорченому положенні, головами на північний схід. Зігнуті в колінах ноги у одного з похованих зберегли первинне вертикальне положення, а у іншого ноги нахилились вліво. Права рука останнього підігнута в лікті і трохи відведена від тіла. В інших випадках руки випростані вздовж тіла, кисті біля тазових кісток. Під стопами обох скелетів помічена червона вохра.

Підсумки

Після вище викладеного, автор ще раз хоче підкреслити складність визначення хронології поховань та їхньої культурної належності, до яких додаються складності визначення зв'язку між окремими похованнями та інвентарем біля або поблизу них, оскільки поховання прорізали шари з різночасовими культурними залишками. Інше питання, якщо частина випростаних поховань та скорчених на спині відносяться до енеолітичних, чи були вони одночасові в межах даної епохи. Чи можуть поховання обох груп, зокрема, поховання 15, 16 та 61, вважатися одночасовими завдяки наявності при них схожих між собою кістяних прикрас, зокрема, краплеподібних підвісок? Чи можна орієнтуватися на них для розгляду співвідношення між собою інших, але безінвентарних енеолітичних поховань обох груп?

Власне, самі кістяні прикраси не можуть бути надійним хронологічним індикатором, не дивлячись на їх певну специфіку, оскільки

ки вони не відомі в чіткому хронологічному контексті доби енеоліту. Наприклад, зовні схожі пронизки були знайдені в похованні 10 могильника Ігрень 8, за якими автор у свій час відніс поховання до пізнього енеоліту, але виявилось, що це дуже спірне питання, яке потребувало перегляду (Рассамакін 2017, с. 35—36, рис. 13). Випадки прямої стратиграфії між зібганими на спині та випростаними похованнями, на відміну від Ігреньського могильника (Рассамакін 2017, с. 29—31), відсутні.

Використання вохри в похованнях обох груп дуже обмежене, часто взагалі відсутнє, за винятком випростаного поховання 40—41 (табл. 1; 2). Щодо поховань на спині, з підігнутими ногами необхідно підкреслити цікаву деталь — це збереженість первинного положення ніг, перш за все, розведених ромбом, які власне переважають над вертикально стоячими. У двох випадках зігнуті ноги лежали, можливо, спочатку покладеними праворуч, при цьому, одне з них (№ 62), безумовно, відноситься до доби ранньої бронзи (див. вище), а інше (№ 77), єдине під кам'яною закладкою, і значно віддалене від основної групи поховань всього могильника, очевидно, теж можна датувати цим же часом.

Надійних даних про наявність поховань обох груп, які можна було б віднести до доби раннього енеоліту у автора немає. Можна лише підкреслити деякі риси для деяких поховань другої групи, притаманні обрядовій практиці доби раннього енеоліту. Наприклад, підігнуті кисті, складені на тазових кістках (№ 18; 30), або ж покладена на грудну клітку ретушована пластина у похованні 42, якщо вона не походить з культурного шару. Але, на жаль, положення ніг цього поховання не визначене через руйнацію похованням доби середньої бронзи (№ 43). Тільки поховання 26, але також зруйноване для визначення первинного положення ніг, з асиметричними вістрями стріл майкопського типу дають надійні підстави для датування його добою середнього або пізнього енеоліту, в залежності від датування періодів розвитку майкопсько-новосвободненських пам'яток Північного Кавказу. Виходячи також з порівняння енеолітичними похованнями ґрунтових Ігреньського могильника і могильника Дерейвка II в Подніпров'ї, а також могильника на поселенні Олександрія в басейні Сіверського Дінця, автор вважає, що розглянуті поховання обох груп могли б датуватися добою середнього та пізнього енеоліту. Не виключено, що випро-

стані поховання можна було б розглядати в контексті розвитку підкурғанних випростаних поховань, а скорчені на спині — в контексті розвитку так званих постстогівських підкурғанних поховань, щоб говорити про їх культурну належність. Важливо було б отримати радіовуглецеві дати кістяних прикрас, які були знайдені при похованнях, оскільки вони наявні в фондах Національного музею історії України.

У будь-якому випадку, публікація матеріалів могильника на о. Виноградному вводить у науковий обіг важливі матеріали для вивчення поховальних традицій ґрунтових могильників такого регіону, як порожиста частина Дніпра.

Добровольський А.В. Неолітична стація на о. Виноградному. Щоденник розкопок за 1929 рік. *Науковий архів ІА НАН України*. Фонд ВУАК/Дн., № 45—46.

Добровольський А.В. Продовження розкопок неолітичної стації на Виноградному (Лантухівському) острові, с. Привільне 1930 р. *Науковий архів ІА НАН України*. Фонд 18, № 61.

Добровольський А.В. Могильник в с. Чаплі. *Археологія*. 1954, т. IX, с. 106—118.

Котова Н.С. Ранний энеолит степного Поднепровья и Приазовья. Луганск: изд-во ВНУ им. В. Даля, 2006.

Котова Н.С. Поселения среднего энеолита в степном Поднепровье. *Материали та дослідження з археології Східної України*. 2008, вип. 8, с. 124—133.

Кияшко В.Я., Поплевко Г.Н. Кремневые наконечники стрел Константиновского поселения. *Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 1998*. 2000, вып. 16, с. 241—258.

Попова Т.Б. Дольмены станицы Новосвободной. Москва: ГИМ, 1963.

Рассамакин Ю.Я. Про першу знахідку навершя кічкаського типу (з приводу одного зауваження). *Материали та дослідження з археології Східної України*. 2000, № 2, с. 5—37.

Рассамакин Ю.Я. Могильники Ігренъ (Огрінъ) 8 та Олександрія доби енеоліту: проблеми датування та культурної належності. *Археологія*. 2017, № 4, с. 24—46.

Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. Київ: Наукова думка.

Телегін Д.Я. Культурна належність і датування енеолітичних поховань Степового Подніпров'я. *Археологія*. 1987, № 60, с. 17—30.

Шарафутдинова И.Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. Киев: Наукова думка, 1982.

Яворницький Д.І. Дніпрові пороги. Дніпропетровськ: Промінь, 1989.

Rassamakin Ju. Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit (Gräber aus der Mitte des 5. Jt.—Ende des 4. Jt. v. Chr.). *Archäologie in Eurasien*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2004, Bd 17.

Надійшла 28.11. 2017

Ю.Я. Рассамакін

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела энеолита—бронзы Института археологии НАН Украины

ГРУНТОВИЙ МОГИЛЬНИК НА о. ВИНОГРАДНОМ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ

Автор публикует материалы ґрунтового могильника, исследованного в 1929—30 гг. А.В. Добровольским на о. Виноградном, в порожистой части Днепра. Основное внимание уделено двум группам погребений. Погребения первой группы совершены на спине в вытянутом положении. Погребения второй группы лежали на спине, с подогнутыми ногами, как правило, сохранившими первоначальное положение коленями вверх или разведенных ромбом. Основная проблема при изучении этих групп погребений в виду безинвентарности большинства из них — определение относительной хронологии. Для первой группы автор пытается выделить погребения, относящиеся к эпохе неолита, энеолита (очевидно, среднего этапа), а также ряд погребений эпохи средней бронзы (катакомбной культуре). Для датировки нескольких погребений эпохой энеолита важное значение имеют костяные украшения при некоторых из них. Среди второй группы важно определить погребения, которые могли бы относиться к эпохе ранней бронзы (ямная культура). В целом, публикация материалов могильника имеет важное значение для понимания и сравнительной характеристики развития погребальной обрядности на примере ґрунтовых могильников.

К л ю ч е в ы е с л о в а: остров Виноградный, ґрунтовый могильник, хронология, погребения эпохи неолита, энеолита и бронзового века

Yurii Ya. Rassamakin

PhD, Senior Research Fellow of the Chalcolithic and Bronze Ages Archaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine

FLAT BURIAL GROUND ON THE VYNOHRADNYI ISLAND: CURRENT STATE OF RESEARCH

The author publishes materials of the flat burial ground excavated in 1929—1930 by A.V. Dobrovolskyi at the Vynohradnyi Island in the rapids part of the Dnipro River. The main attention is paid to two groups of burials. The first group includes supine skeletons. The skeletons of second group lied supine with flexed legs usually preserving their initial position with knees upwards or parted in the shape of rhombus. The main problem studying these groups of burials is the establishment of the relative chronology, since most of them had no grave goods. As for the first group the author attempts to classify

the graves as the Neolithic, Eneolithic (obviously, of the middle stage), as well as some graves of the Middle Bronze Age Catacomb culture. The bone decorations in several Eneolithic graves play the important role for their dating. It is important to distinguish the burials dated to the Early Bronze Age (Yamna culture) among the second group. As a whole the publication of materials from the burial ground is of essential significance for the understanding and comparative description of the development of funeral customs by the example of flat burial grounds.

Key words: the Vynohradnyi Island, flat burial ground, chronology, burials of the Neolithic, Eneolithic, and Bronze Ages

References

- Dobrovolskyi A.V. Neolitychna statsiia na o. Vynohradnomu. Shchodenyk rozkopok za 1929 rik. *Naukovyi arkhiv Insytutu arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. Fond VUAK/Dn., no 45-46.
- Dobrovolskyi A.V. Prodovzhennia rozkopok neolitychnoi statsii na Vynohradnomu (Lantukhivskomu) ostrovi, s. Pryvilne 1930 r. *Naukovyi arkhiv Insytutu arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. Fond 18, no 61.
- Dobrovolskyi A.V. Mohylnyk v s. Chapli. *Arkheolohiia*. 1954, vol. IX, pp. 106-118.
- Kiiashko V.Ya., Poplevko G.N. Kremnevyie nakonechniki strel Konstantinovskogo poseleniia. *Istoriko-arkheologicheskie issledovaniia v Azove i na Nizhnem Donu v 1998 g.* 2000. iss. 16, pp. 241-258.
- Kotova N.S. Rannii eneolit stepnogo Podneprov'ia i Priazovia. Luhansk: VNU im. V. Dalia, 2006.
- Kotova N.S. Poseleniia srednego eneolita v stepnom Podneprov'ie. *Materialy ta doslidzhennia z arkeolohii Skhidnoi Ukrainy*. 2008, iss. 8, pp. 124-133.
- Popova T.B. Dolmeny stanitsy Novosvobodnoi. Moskva: GIM, 1963.
- Rassamakin Ju. Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit (Gräber aus der Mitte des 5. Jt.-Ende des 4. Jt. v. Chr.). *Archäologie in Eurasien*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2004, Band 17.
- Rassamakin Yu.Ya. Pro pershu znakhidku navershia kichkaskoho typu (z pryvodu odnogo zauvazhennia). *Materialy ta doslidzhennia z arkeolohii Skhidnoi Ukrainy*. 2004, iss. 2, pp. 5-37.
- Rassamakin Yu.Ya. Mohylnyky Ihren (Ohrin) 8 ta Oleksandriia doby eneolitu: problemy datuvannia ta kulturnoi nalezhnosti. *Arkheolohiia*. 2017, no 4, pp. 24-46.
- Sharafutdinova I.N. Stepnoie Podneprov'ie v epokhu pozdnei bronzy. Kyiv: Naukova dumka, 1982.
- Telehin D.Ya. Kulturna nalezhnist i datuvannia eneolitychnykh pokhovan stepovoho Podniprov'ia. *Arkheolohiia*. 1987, no 60, pp. 17-30.
- Yavornytskyi D.I. Dniprovi porohy. Dnipropetrovsk: Promin, 1989.